

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА

ВІТАЛІЙ ЧЕРНЕГА

СІМЕЙНЕ
(національне, міжнародне,
порівняльне)
ПРАВО

Підручник

Київ
Видавництво Ліра-К
2023

УДК 347.6(477+100)(075.8)
Ч-49

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана (протокол №9 від 30.03.2023 р.)*

Рецензенти:

СТЕФАНЧУК Руслан Олексійович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, Голова Верховної Ради України;

ШИМОН Світлана Іванівна – доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, професорка кафедри приватного права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана;

САФОНЧИК Оксана Іванівна – доктор юридичних наук, професор, професорка кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Чернега В. М.

Ч-49 Сімейне (національне, міжнародне, порівняльне) право: підручник. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 370 с.
ISBN 978-617-520-497-9

Підручник «Сімейне (національне, міжнародне, порівняльне) право» підготовлений на основі класичних і новітніх досягнень доктрини сімейного права, сімейного законодавства та практики його застосування. У цьому навчальному виданні фігурують: терміни; питання, тести для контролю або самоконтролю знань; завдання для індивідуальної роботи; приклади практичних завдань; список рекомендованих джерел.

Підручник адресований здобувачам вищої освіти зі спеціальностей 081 «Право», 293 «Міжнародне право», а також професійній спільноті, увага якої зосереджена на потенціалі сімейного (національного, міжнародного, порівняльного) права.

УДК 347.6(477+100)(075.8)

ISBN 978-617-520-497-9

© Чернега В. М., 2023

© Видавництво Ліра-К, 2023

ЗМІСТ

СЛОВО АВТОРА	7
--------------------	---

РОЗДІЛ 1. НАЦІОНАЛЬНЕ СІМЕЙНЕ ПРАВО

ГЛАВА 1. УВЕДЕННЯ В СІМЕЙНЕ ПРАВО	8
1.1. Поняття сім'ї та правові підстави її створення. Право особи на сім'ю.....	9
1.2. Поняття сімейного права та його місце в системі національного права.....	14
1.3. Механізм правового регулювання сімейних відносин	17
1.4. Розвиток доктрини національного сімейного права	52
1.5. Синергія доктрини національного сімейного права, судової практики та механізму правового регулювання сімейних відносин	61
1.6. Сімейне право як однойменна навчальна дисципліна.....	65
1.7. Система сімейного права.....	67

ГЛАВА 2. ПОНЯТТЯ ШЛЮБУ ЯК ЮРИДИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ТА ПОРЯДОК ЙОГО УКЛАДЕННЯ	73
2.1. Поняття шлюбу та його юридичні ознаки	73
2.2. Умови укладення шлюбу	74
2.3. Перепони до укладення шлюбу	80
2.4. Правові наслідки подання заяви про реєстрацію шлюбу	83
2.5. Державна реєстрація шлюбу	85

ГЛАВА 3. НЕДІЙСНІСТЬ ШЛЮБУ. ВИЗНАННЯ ШЛЮБУ НЕУКЛАДЕНИМ	97
3.1. Поняття та юридичні підстави недійсності шлюбу	97
3.2. Тріада юридичних конструкцій недійсності шлюбу	98
3.3. Визнання шлюбу недійсним після його припинення	101
3.4. Диференціація та зміст юридичних наслідків недійсності шлюбу	103
3.5. Визнання шлюбу неукладеним	104

ГЛАВА 4. РЕЖИМ ОКРЕМОГО ПРОЖИВАННЯ ПОДРУЖЖЯ (СЕПАРАЦІЯ). ПРИПИНЕННЯ ТА ПОНОВЛЕННЯ ШЛЮБУ	108
4.1. Поняття, правові підстави та наслідки встановлення і припинення режиму окремого проживання подружжя	109
4.2. Поняття та юридичні підстави припинення шлюбу	111

4.3. Припинення шлюбу внаслідок його розірвання органом державної реєстрації актів цивільного стану. Визнання розірвання шлюбу фіктивним	111
4.4. Припинення шлюбу внаслідок його розірвання в судовому порядку	113
4.5. Юридичні наслідки розірвання шлюбу.....	115
4.6. Поновлення шлюбу	116
4.7. Повторний шлюб	117

ГЛАВА 5. ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВОВІДНОСИН ПОДРУЖЖЯ.....	121
5.1. Поняття, ознаки та види особистих немайнових правовідносин подружжя	121
5.2. Особисті немайнові права подружжя.....	128
5.3. Особисті немайнові обов'язки подружжя.....	132

ГЛАВА 6. МАЙНОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ ПОДРУЖЖЯ ТА ЖІНКИ, ЧОЛОВІКА, ЯКІ ПРОЖИВАЮТЬ ОДНІЄЮ СІМ'ЄЮ, АЛЕ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ У ШЛЮБІ МІЖ СОБОЮ	135
6.1. Поняття і види майнових правовідносин подружжя	136
6.2. Право особистої приватної власності подружжя	136
6.3. Правовий режим спільного сумісного майна подружжя.....	140
6.4. Договірний режим майна подружжя.....	142
6.5. Поділ спільного майна подружжя	150
6.4. Аліментні зобов'язання дружини (колишньої дружини), чоловіка (колишнього чоловіка).....	157
6.5. Припинення права дружини, чоловіка на утримання.....	166
6.6. Майнові правовідносини жінки і чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою	168

ГЛАВА 7. ПРАВОВІДНОСИНИ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ, ПОВНОЛІТНІХ ДОЧКИ, СИНА	176
7.1. Встановлення походження дитини.....	177
7.2. Встановлення та оспорювання материнства, батьківства в суді	180
7.3. Особисті немайнові права і обов'язки матері, батька і дітей	188
7.4. Позбавлення та поновлення прав матері, батька	200
7.5. Відібрання дитини від матері, батьків без позбавлення прав матері, батька	207

7.6. Права матері, батька і дітей на майно	211
7.7. Аліментні зобов'язання матері, батька щодо дитини.....	214
7.8. Стягнення з дитини витрат на догляд та лікування батьків за національним законодавством	226
7.9. Аліментні зобов'язання матері, батька щодо повнолітніх дочки, сина.....	226
7.10. Аліментні зобов'язання повнолітніх дочки, сина щодо матері, батька	229

ГЛАВА 8. АЛЬТЕРНАТИВНІ ПРАВОВІ ФОРМИ

ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ	237
8.1. «Номенклатура» альтернативних правових форм улаштування дітей	238
8.2. Прийняття дитини, повнолітньої особи на правах дочки або сина	239
8.3. Установлення опіки та піклування над дітьми	254
8.4. Патронат над дітьми	259
8.5. Передання дітей на виховання до прийомної сім'ї.....	262
8.6. Влаштування дітей до дитячого будинку сімейного типу	264

ГЛАВА 9. ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ТА МАЙНОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ ІНШИХ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ТА РОДИЧІВ

9.1. Особисті немайнові правовідносини інших членів сім'ї та родичів	273
9.2. Аліментні зобов'язання інших членів сім'ї та родичів	276

РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНЕ СІМЕЙНЕ ПРАВО

ГЛАВА 10. УВЕДЕННЯ В МІЖНАРОДНЕ СІМЕЙНЕ ПРАВО	284
--	------------

ГЛАВА 11. РЕГУЛЮВАННЯ УКЛАДЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБУ З УЧАСТЮ ІНОЗЕМНОГО ЕЛЕМЕНТА	290
---	------------

11.1. Укладення шлюбів з участю іноземних громадян, осіб без громадянства, або громадян України, які проживають за кордоном.....	291
11.2. Правові наслідки шлюбу з участю іноземного елемента	294
11.3. Регулювання припинення шлюбу з участю іноземного елемента.....	294

ГЛАВА 12. РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН БАТЬКІВ І ДІТЕЙ З УЧАСТЮ ІНОЗЕМНОГО ЕЛЕМЕНТА	297
ГЛАВА 13. РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН УСИНОВЛЕННЯ І ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ.....	301
13.1. Регулювання відносин усиновлення з іноземним елементом.....	301
13.2. Регулювання відносин опіки та піклування над дітьми з іноземним елементом	305
ГЛАВА 14. РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ МАЙНОВИХ ВІДНОСИН З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ	308
14.1. Майнові правовідносини подружжя з іноземним елементом.....	308
14.2. Аліментні зобов'язання з іноземним елементом	309
РОЗДІЛ 3. ПОРІВНЯЛЬНЕ СІМЕЙНЕ ПРАВО	
ГЛАВА 15. УВЕДЕННЯ В ПОРІВНЯЛЬНЕ СІМЕЙНЕ ПРАВО	317
ГЛАВА 16. РИМСЬКЕ ТА УКРАЇНСЬКЕ СУЧАСНЕ СІМЕЙНЕ ПРАВО ЯК ОБ'ЄКТ КОМПАРАТИВІСТИКИ	323
ГЛАВА 17. РОЗБІЖНОСТІ У ПІДХОДАХ УКРАЇНСЬКОГО ТА ЛАТВІЙСЬКОГО ЗАКОНОДАВЦІВ ДО РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН	336
ГЛАВА 18. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ ТА РЕСПУБЛІЦІ КАЗАХСТАН.....	347
ГЛАВА 19. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ ТА БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНІ.....	357

СЛОВО АВТОРА

Резонно почати з того, що *«сім'я є середовищем, в якому формуються і культивуються духовні цінності особи, здійснюється їх трансляція і спадкоємство»*.¹

Зазвичай сімейне право кожного супроводжує протягом усього життя. Адже воно, за висловом Я. М. Шевченко, є *«специфічною галуззю права. Жодна інша галузь приватного права, до якого належить і сімейне право, так не пов'язана з людською особистістю, її прагненнями і бажаннями, як сімейне право»*.²

Автор сподівається, що відтворені в підручнику *«Сімейне (національне, міжнародне, порівняльне) право»* класичні та новітні здобутки доктрини сімейного права, сімейного законодавства та практики його застосування, прищеплять значний інтерес до сімейного права.

Принагідно автор висловлює вдячність: доктору юридичних наук, професору, дійсному члену (академіку) Національної академії правових наук України, заслуженому діячу науки і техніки України, Голові Верховної Ради України **Стефанчуку Руслану Олексійовичу**; доктору юридичних наук, професору, заслуженому працівнику освіти України, професорці кафедри приватного права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана **Шимон Світлані Іванівні**; доктору юридичних наук, професору, професорці цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» **Сафончик Оксані Іванівні**; за мудрість та натхнення *київській, харківській, одеській та західноукраїнській школам цивілістики*; за вірність, любов і лояльність *рідним та спорідненим духом особам*, які вірили в його науковий та науково-педагогічний потенціал; *долі* за багаторічний нерозривний зв'язок із сімейним правом.

---

¹ Чернега В. М. Морально-правові принципи в сімейному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. С. 1.

² Шевченко Я. М. Предмет сімейного права. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Т. 12: Сімейне право / редкол.: В. І. Борисова (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук. України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків: Право, 2021. С. 346.

РОЗДІЛ 1. НАЦІОНАЛЬНЕ СІМЕЙНЕ ПРАВО

ГЛАВА 1. УВЕДЕННЯ В СІМЕЙНЕ ПРАВО

- 1.1. *Поняття сім'ї та правові підстави її створення. Право особи на сім'ю.*
- 1.2. *Поняття сімейного права та його місце в системі національного права*
- 1.3. *Механізм правового регулювання сімейних відносин*
- 1.4. *Розвиток доктрини національного сімейного права*
- 1.5. *Синергія доктрини національного сімейного права, судової практики та механізму правового регулювання сімейних відносин*
- 1.6. *Сімейне право як однойменна навчальна дисципліна*
- 1.7. *Система сімейного права*

У результаті опанування матеріалів цієї глави студенти повинні:

а) знати:

- поняття сім'ї та правові підстави її створення;
- зміст права особи на сім'ю;
- поняття сімейного права та його місце в системі національного права;
- поняття та ознаки механізму правового регулювання сімейних відносин, його складники та значення цих елементів;
- розвиток доктрини національного сімейного права;
- синергію доктрини національного сімейного права, судової практики та механізму правового регулювання сімейних відносин;
- сімейне право в аспекті однойменної навчальної дисципліни;
- систему сімейного права;

б) вміти:

- на основі як традиційних, так і нових бібліотечно-інформаційних технологій самостійно знаходити джерела сімейно-правового спрямування;

- правильно застосовувати нормативно-правові акти, що регулюють сімейні відносини;
- полемізувати, обстоювати власну правову позицію за певною сімейно-правовою тематикою.

1.1. Поняття сім'ї та правові підстави її створення. Право особи на сім'ю

Термін «сім'я» наскрізно вживається в СК України. Як у назвах низки статей цього кодифікованого акта, так і безпосередньо в нормах головного джерела правового регулювання сімейних відносин згадуються також похідні від нього терміни. Вперше в ч. 2 однойменної ст. 3 СК України закріплено дефініцію сім'ї: складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права й обов'язки. Проте протягом тривалого часу вчені по-різному оцінюють таке законодавче рішення цієї норми.

Я. М. Шевченко не вважала взаємність прав та обов'язків відмінною рисою сім'ї. Академік скептично міркувала: «Особи, що комунальній квартирі і навіть сусіди теж мають взаємні права та обов'язки – не завдавати один одному шкоди, дотримуватися правил співжиття та ін.»³

З. В. Ромовська зазначає, що «образно про сім'ю свідчить дах над головою, спільний стіл, усвідомлення себе частиною особливого живого духовного організму».⁴

Я. М. Шевченко стверджувала, що «правовий зв'язок (а це, власне, і становить основу правовідносин) і є оазою для визначення юридичного поняття сім'ї».⁵

---

³ Шевченко Я. М. Визначення юридичного аспекту поняття «сім'я». *Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярославни Миколаївни Шевченко)* / за заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ: АртЕк, 2017. С. 106.

⁴ Ромовська З. В. Сім'я. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Т. 12: Сімейне право / редкол.: В. І. Борисова (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук. України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків: Право, 2021. С. 392.

⁵ Шевченко Я. М. Характеристика сімейних правовідносин. *Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народження академіка*

Наступним є питання про *юридичні підстави створення сім'ї*. Згідно з ч. 4 ст. 3 СК України сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що *не суперечать моральним засадам суспільства*. Наявність у цій законодавчій формулі вказівки на те, що сім'я створюється «на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства» зумовлює дискусії серед учених. На думку Р. О. Стефанчука, вона дозволяє дійти висновку, що підставою створення сім'ї може стати, наприклад, братання, яке є історичною традицією українців.⁶

Я. М. Шевченко зауважувала, що ця норма встановлює «безмежно розмите невизначне поняття для шляхів створення сім'ї, вказуючи, що вона створюється також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства; які це можуть бути підстави, можна лише здогадуватися, але, безумовно, до справжніх сімейних відносин (шлюб, кровне споріднення, усиновлення) вони ніякого відношення не мають».⁷

Деякі правознавці пропонують конкретизувати зміст ч. 2 ст. 21 СК України, вказавши в ній, що у випадках, передбачених законом, проживання жінки та чоловіка у фактичному шлюбі є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя.⁸ Некоректно наділяти жінку та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, статусом подружжя, котрий набувається на підставі державної реєстрації шлюбу. Водночас проживання жінки та чоловіка однією сім'єю без реєстрації шлюбу є однією з підстав виникнення сім'ї та виникнення у них деяких прав та обов'язків. Тому доцільно викласти ч. 2 ст. 21 СК України в такій редакції: «У випадках, установлених цим Кодексом, проживання однією

Ярославни Миколаївни Шевченко) / за заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ: АртЕк, 2017. С. 106-107.

⁶ Стефанчук Р. О. Проблеми реформування та кодифікації сімейного законодавства в Україні. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. Вип. 4. С. 140-141.

⁷ Шевченко Я. М. Проблеми нового Сімейного кодексу України. *Проблеми законності*. 2003. Вип. 63. С. 6.

⁸ Сімейний кодекс України: наук.-практ. комент. / [І. В. Жилінкова, В. К. Антошкіна, Н. А. Д'ячкова, В. Ю. Москалюк, Я. В. Новохатська]; за ред. І. В. Жилінкової. Харків: Ксилон, 2008. С. 252.

сім'єю жінки та чоловіка без реєстрації шлюбу є підставою для виникнення у них *сімейних* прав та обов'язків».⁹

Прив'язка підстав створення сім'ї до моральних засад суспільства називається в літературі невдалою, бо «не зрозуміло, хто і керуючись якими уявленнями про мораль, буде визначати, чи суперечить певна підстава для виникнення сім'ї моральним засадам суспільства... в кожній людині мораль своя, змістовне наповнення якої природно випливає з самого факту соціальності та формування свідомості людини». Тому в законі треба закріпити «певні моральні принципи та устої, що протягом багатьох століть вкоренилися в українському суспільстві».¹⁰ Проте, як зазначає Р. О. Стефанчук, важко уявити собі факт, що колись з'явиться «Звід моральних засад суспільства».¹¹

В окремих працях відзначається, що «сімейне законодавство регулює відносини саме на основі шлюбу та кровного споріднення, закріплюючи довгий перелік прав виключно за фактом реєстрації шлюбу».¹²

Зі свого боку треба зазначити, що на законодавчому рівні опосередковано вже відбулося визнання фактичних шлюбних відносин через визнання майнових прав та обов'язків жінки й чоловіка, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу (ст.ст. 74, 91 СК України). Більше того, в Рішенні Конституційного Суду України від 19 вересня 2012 р. (справа за конституційним зверненням приватного підприємства «ІКІО» щодо офіційного тлумачення положення ч. 1 ст. 61 Сімейного кодексу України) констатовано, що однією з підстав створення сім'ї «є проживання жінки та чоловіка однією сім'єю». Науковці також одноставно відносять фактичні шлюбні відносини до підстав створення сім'ї. Фактич-

⁹ Чернега В. М. Морально-правові принципи в сімейному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. С. 129.

¹⁰ Лозова Г. О. Законодавче визначення сім'ї та шлюбу. *Університетські наукові записки*. 2006. №1 (17). С. 121.

¹¹ Стефанчук Р. О. Проблеми реформування та кодифікації сімейного законодавства в Україні. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. Вип. 4. С. 140.

¹² ЛГБТ-сім'ї в Україні: соціальні практики та законодавче регулювання / [О. Гриник, М. Масрчик, Т. Марценюк та ін.]; за ред. Г. Ярманової. Київ: Громад. орган. «Інсайт», 2012. С. 34.

ні шлюбні відносини мають здатність часом трансформуватися в юридично оформлений шлюб.

Отже, питання про зміст «інших підстав» створення сім'ї зводиться до того, що якщо відповідна підстава корелюється з моральними засадами суспільства, то сім'я існує і до цих відносин застосовуються норми сімейного права. Щодо опіки та інших форм піклування про сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не виникає сумнів про їх узгодженість із моральними засадами суспільства. Споконвіку в усіх народів захист і покровительство над дітьми-сиротами вважалося гідною справою, здійснювалося з моральних спонукань і всіляко схвалювалося громадськістю.¹³

Моральний аспект «фактичних шлюбів» дещо спотворювався ідеологічними гаслами, які проголошувалися в нашому суспільстві в період радянської доби, за якої держава намагалася максимально «впорядкувати» сімейні відносини. Тому у суспільстві створювався «негативний імідж» спільного проживання жінки та чоловіка без реєстрації шлюбу, яке проголошувалося аморальним. Примарність цього гасла стає очевидною, якщо згадаємо, хоча б приписи Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР 1926 р., який діяв понад 40 років. Цей кодекс встановлював можливість визнання (в судовому порядку) фактичного шлюбу, що породжувало юридичні наслідки нарівні з офіційно зареєстрованим шлюбом. Таке спільне проживання вважалося нормальним, поширеним у суспільстві.

Як відомо, ця норма була скасована Указом Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 р. («Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і самотніми матерям, посилення охорони материнства і дитинства, про встановлення вищого ступеня відзнаки – звання «Мати-героїня» та заснування ордена «Материнська слава» і медалі «Медаль материнства»), який установив обов'язкову форму шлюбу і не допускав судового встановлення фактичних шлюбних відносин. На той момент це було необхідне вольове рішення, обумовлене ситуацією в суспільстві (непомірними втратами чоловічого населення у війні), але воно вкоренилося в законі на невиправдано довгий час.

---

¹³ Чернега В. М. Морально-правові принципи в сімейному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. С. 132.

Ставлення сучасних розвинених суспільств до фактичного шлюбу виражене в інтерпретації поняття «сімейне життя» у рішеннях Європейського Суду з прав людини із застосування ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Суд констатує наявність сімейного життя не лише у разі наявності формальних сімейних зв'язків, але й у випадку фактичного співжиття і ставить на перше місце не законодавче визнання державою тих чи інших відносин, а наявність фактичного сімейного зв'язку, існування якого покладає на держави обов'язок забезпечувати захист та повагу до цих відносин.

Такий само підхід покладено в основу положення ч. 4 ст. 3 СК України, яке дозволяє розглядати як сімейні правовідносини такі відносини, які по своїй суті є сімейними:

- 1) проживання жінки та чоловіка однією сім'єю без реєстрації шлюбу;
- 2) опіку та піклування над дітьми;
- 3) патронат над дітьми;
- 4) прийомну сім'ю;
- 5) дитячий будинок сімейного типу;
- 6) фактичне прийняття дитини на виховання.¹⁴

Це дає підстави для поділу підстав створення сім'ї за способом їх вираження у нормах закону:

- 1) прямо закріплені в законі (шлюб; кровне споріднення; усиновлення);
- 2) опосередковано закріплені в законі (проживання жінки та чоловіка однією сім'єю без реєстрації шлюбу; опіка та піклування над дітьми; патронат над дітьми; прийомна сім'я; дитячий будинок сімейного типу; фактичне прийняття дитини на виховання).¹⁵

Вказівка у законі на дотримання моральних засад суспільства під час визначення «інших» підстав створення сім'ї є вкрай необхідною. Кожна з підстав створення сім'ї (незалежно від способу її нормативного вираження) має проходити своєрідний індивідуальний «контроль» на відповідність моральним засадам. Відмова

¹⁴ Чернега В. М. Морально-правові принципи в сімейному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. С. 133.

¹⁵ Чернега В. М. Морально-правові принципи в сімейному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. С. 133.

від цього принципу не вписувалася б, насамперед, у концепт сім'ї як первинного та основного осередку суспільства.¹⁶

Український законодавець установлює *право особи на сім'ю*. В одному з новітніх видань його окреслено як особисте немайнове право фізичної особи, що забезпечує її природне існування та гарантує кожному можливість створити сім'ю, проживати у ній та не бути проти волі розлученим з сім'єю, підтримувати зв'язки з членами своєї сім'ї та родичами незалежно від того, де б він не перебував, а також можливість вимагати від іншого поважати своє життя та не втручатися у нього, крім випадків, передбачених Конституцією України.¹⁷

Згідно зі ст. 4 СК України це право зводиться до такого: особа, яка досягла шлюбного віку, має право на створення сім'ї; у випадках, коли особі надано право на шлюб, сім'ю може створити особа, яка не досягла шлюбного віку; особа, яка народила дитину, може створити сім'ю незалежно від віку; кожна особа має право на проживання в сім'ї; ніхто не може бути примусово ізольований від сім'ї, крім випадків і в порядку, встановлених законом; кожна особа має право на повагу до свого сімейного життя.

1.2. Поняття сімейного права та його місце в системі національного права

Сімейне право є самостійною (автономною) галуззю права, чи входить до складу цивільного права як його інститут? Це питання у юридичній науці є надзвичайно дискусійним.

За висновками першої групи правників (М. М. Дякович, І. В. Жилінкової, Р. А. Майданика, Є. О. Харитоновна, О. І. Харитоновної та багатьох інших учених сучасного та минулого) *сімейне* право є складовою частиною *цивільного* права. Такою, як наприклад, спадкове право, авторське, зобов'язальне тощо. Вони

¹⁶ Чернега В. М. Морально-правові принципи в сімейному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. С. 133.

¹⁷ Ватрас В. А. Право особи на сім'ю. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Т. 12: Сімейне право / редкол.: В. І. Борисова (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук. України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків: Право, 2021. С. 323.

обґрунтовують таку позицію тим, що і сімейне, і цивільне право регулюють практично одні і ті самі (подібні) відносини. Так, сімейне право регулює майнові відносини, що виникають на підставі шлюбу і кровного споріднення (наприклад, спір між подружжям з приводу майна, аліментні правовідносини), а також особисті немайнові відносини. З огляду на те, що цивільне право регламентує майнові та особисті немайнові правовідносини, то немає підстав для розмежування цих галузей. Тому згідно з цією позицією, як констатовано в одному із навчальних видань, сімейне право є складовою частиною цивільного права, його інститутом.¹⁸

Із позиції другої групи юристів (Т. В. Боднар, В. С. Гопанчука, В. А. Ватраса, Л. В. Красицької, Н. М. Конончук, В. І. Труби, З. В. Ромовської, Ю. С. Червоного, В. М. Чернеги, Я. М. Шевченко та багато інших учених сучасного та минулого) сімейне право є *самостійною галуззю*, яка істотно відрізняється від інших галузей права, оскільки її норми регулюють особливий вид суспільних відносин. Вони вказують на самобутність сімейних правовідносин. Вичерпну відповідь у дискусії про самостійність сімейного права як галузі права надала Т. В. Боднар, зазначивши, що вже сама лише «специфіка сімейних відносин (зокрема, підстави їх виникнення, зміни і припинення, зміст і суб'єктний склад, сфера суспільних відносин, у якій вони виникають і функціонують тощо), яка зумовила їх автономне правове регулювання в СК України, може бути критерієм їх відмежування від багато в чому схожих, проте *не тотожних цивільних відносин*». Вчена зазначає, що хоча сімейне право є своєрідним правовим масивом, правова природа якого і місце в системі права викликають полеміку, *є всі підстави для визнання сімейного права самостійною галуззю українського права*.¹⁹

Сімейне право, як будь-яка інша галузь права, має власний:

- 1) предмет правового регулювання;
- 2) метод правового регулювання.

¹⁸ Сімейне право України (історія, традиції, сучасність): навч. посіб. / Б. І. Андрусишин, С. І. Шимон, Л. С. Дубчак та ін.; за ред. Б. І. Андрусишина та С. І. Шимон. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. С. 58.

¹⁹ Боднар Т. В. Сімейне право у системі права України. *Приватне право*. 2013. №1. С. 133.